

МАВҚЕИ ЖАНРИ МУХАММАС ДАР ЭҶОДИЁТИ СУРАЙЁ ҲАСАНСУЛТОН

Нихолҷонова Навбаҳор Иномҷонова

Донишҷӯи курси 4-уми факултаи

филологияи тоҷики ДДС ба номи Шароф Рашидов

Аннататсия: дар ин мақола мухаммас ва мавқеи он дар эҷодиёти яке аз намояндаи барҷастаи адабиёти муосири форсу тоҷик, шоираи наву наовари Ҳавзаи адабии Хуҷанд Сурайё Ҳакимова маълумот дода шудааст. Жанри мухаммас дар эҷодиёти адиб мавқеи хосса дошта, мақсади асосии мо маҳорати шоира дар ин жанри суннати ва наовариҳои адиб дар ин намуди жанр таҳлилу барраси кардан аст.

Вожаҳои калиди: Сурайё, мухаммас, тазмин, ишқ, маъшуқ, ёр, шеър, тахмис, тазмин.

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy fors va tojik adabiyotining ko'zga ko'ringan namoyandalaridan biri, Xo'jand adabiy havzasining yangi va yangicha ijodkor shoirasi Surayo Hakimovaning muxammaslari va ushbu janrning shoiri ijodidagi o'rni haqida ma'lumotlar berilgan. Yozuvchi ijodida muxammas janri alohida o'rin tutib, shoirning bu an'anaviy janrdagi mahorati va ushbu janrda yangicha talqin etganligini o'rganish asosiy maqsad deb belgilandi.

Kalid so'zlar: Surayyo, muxammas, tazmin, ishq, ma'shuq, yor, she'r, taxmis, tazmin.

Назм-сухани манзум, сухане, ки бар хилофи наср бо вазну қофия гуфта мешавад. Яке аз шаклҳои асосии эҷоди бадеӣ дар оғози ташаккули он дар қолаби назм ба вучуд омадааст. Аксар навъҳои адабиёти атиқа, адабиёти қадиму асримиёнагии тоҷик, замони Эҳё ва класситсизми Аврупо тамоми даврҳои минбаъда бо назм навишта шудаанд. Назми адабиёти тоҷик муҳимтарин қисми адабиёти ҷаҳон ба шумор меравад, ки то имрӯз шаҳомот ва шукӯҳи худро гум накардааст.

Дар ҳақиқат адабиёти мумтози мо дорoi шаклҳои шеърӣ зебову латиф, жанрҳои суфта ва мукамал буда, аз онҳо на танҳо дар адабиёти ҳозираи тоҷик, балки дар адабиёти як қатор халқҳои бародарӣ низ истифода мебаранд. Аз ин ҷиҳат, адабиёти мумтози мо барои адабиёти ин халқҳо низ ҳамчун манбаъ, мактаби адабӣ, сарчашмаи бадеӣ хизмат мекунад.

Агар мо ба адабиёти классикии хеш назар афканем, равшан муайян мегардад, ки он ҷо шаклҳои шеърӣ хеле мукаммалу дилчасп ва гуворо мавриди истифода қарор ёфтаанд, ки онҳо дар зебоиву комили диққатҷалбкунанда мебошанд. Инҳо ба монанди қасида, қитъа, ғазал, рубой, дубайтӣ, достон, маснавӣ, тарҷеъбанд, мураббаъ, мухаммас, мусаммат, мусаддас, фард ва ғайраҳо мебошанд. Аксари ин жанрҳо дар адабиёти имрӯза низ ҳамчун анъанаи адабӣ идома меёбанд. Онҳо маҳзани осори лирикӣ, ҷавҳари осори бадеии тамадуни халқи моро ташкил медиҳанд ва қисми зиёди ин жанрҳо дар адабиёти мо тақомулу таҳаввул ёфтаанду пайдоиши онҳо низ аз ҳамин адабиёт вобаста аст.

Яке аз чунин жанрҳои ғиноии мукаммалу зебои шеърӣ тоҷик жанри мухаммас аст. Мухаммасро яке аз дастовардҳои пурзамини адабиёти форсу тоҷик ва адабиёти имрӯза як қатор халқҳои бародарӣ гуфтан мумкин аст. Зеро он дар адабиёти имрӯзаи мо ва халқҳои бародарии мо ҳамчун як шакли шеърӣ мукаммали мусаммат мавриди истифода қарор дорад ва мавқеи хоси худро соҳиб аст.

Мухаммаси мусаммат яке аз шаклҳои мукаммали системаи жанрҳои лирикӣ буда, дар ин жанр басо шоиро ҳарфу сухани хешро обу тоб додаанд. Мухаммас калимаи арабист ва маънои «панҷгона, панҷмисраъӣ»-ро низ медиҳад. Яъне мухаммас шакли шеърӣ мегӯянд, ки ҳар банди он аз панҷ мисраъ иборат аст. Тарзи қофиябандии он чунин аст: мисраҳои банди аввали шаклҳои мусаммат, аз ҷумла мухаммас аслан ҳамқофия мебошанд (ааааа). Ҷор мисраи банди сонӣ ҳамқофия буда, мисраи панҷум ба мисраҳои банди аввал ҳамқофия оварда мешаванд (бббба). Ҳамин зайл ҳар банд дар масъалаи комбинатсияҳои қофия идома меёбад (вввва, гггга...). Мухаммас дар адабиёти классикии мо дар ду намуд мавриди истифода қарор гирифтааст: мухаммаси мустақил, мухаммаси тазмин. Мухаммаси мустақил он мухаммаса мебошад, ки маҳсули қалами як шоир аст. Дар эҷоди ин тарзи мухаммас шоир нисбатан озод ва мустақил буда, мувофиқи табиӣ худ кадом вазну қофия ва радиферо, ки хоҳад, қор фармуда метавонад ва дар интиҳоби мавзӯю мазмун низ то андозае соҳибхӯш аст.

Мухаммаси тазмин он мухаммаса мебошад, ки ба як байти ғазали шоир баста шудааст ва он ба ҳамон ғазал мазмунан ва аз лиҳози мундариҷа қомилан шабоҳат пайдо мекунад ва ин гуна мухаммасотро бо унвони «Мухаммас бар ғазали Камоли Хучандӣ» ва амсоли инҳо зикр мегардад.

Дар мухаммаси тазмин се мисраи аввал аз он худи шоир буда, онҳо мувофиқи ду мисраи ғазали шоири дигар гуфта мешаванд.

Дар ин намуди мухаммасофарӣ шоири тазминкунанда ба равияи образофарӣ, мазмунофарӣ, шаклу ғояофарии ғазали тазминшаванда наздик мешавад ва инчунин ба сохту услуби ғазали тазминшаванда риоя менамояд. Ин намуди ғазал танҳо дар ҳамон ҳолату вақт зебову комил мебарояд, ки шоири тазминкунанда ва соҳиби он маҳорати кам зоҳир накунад. Ана ҳамин гуна маҳоратро як қатор шоирони тоҷик истифода бурда тавонистаанд, ки онҳо аз ҷумлаи Сайидо ва ғазалҳои Соиб, Ҳофиз, Камол, Туғрал ба ғазалҳои Бедил ва пайравони ӯ, Мунзим ба ғазалҳои Бедил, Камол, Ҳофиз, Ҳилолӣ, Айнӣ ба ғазалҳои Ҳофиз, Ҷомӣ, Камол, Ҳилолӣ, Яғмо, Лоҳутӣ ва аз шоирони имрӯза ба мисоли Сурайё Ҳасансултон ба ғазалҳои Камол Хучандӣ, Анварӣ, Маҳсатии Хучандӣ, Мавлоно Ҷомӣ, Ғании Кашмирӣ, Нодира (Макнуна), Маъдан ғайраҳо мухаммасҳои тазмин бастаанд ва дар ин ҷода маҳорати кам зоҳир накардаанд.

Мухаммас аз ҷумлаи жанрҳои лирикиест, ки имрӯз низ дар адабиёти навини тоҷик мавқеи хос ишғол кардааст. Аз ин рӯ жанри мухаммас дар эҷодиёти яке аз шоирони боистеъдоди навҷӯ Сурайё Ҳасансултон низ мавқеи ба худ хос дорад. Шоира баҳшида бо 700 солагии султони шоирон Камоли Хучандӣ китобе бо номи “Чихил дарси Камол”, ки фарогири чихил мухаммасоти шоираро дарбар мегирад таҳия намудааст. Китоби мазкур аз ҷониби муассисаи фарҳангии ЭКО бо забони форсӣ низ баргардон шуда, пешкаши дӯстдорони олами назм гардидааст. Он шомили чихил мухаммас бар ғазалҳои шоири ширинкалом Камоли Хучандӣ мебошад, ки мисоле аз он:

Дили мо ошиқи шайдост, гуфтам,
Дили санги ту аз хорост, гуфтам,
Ҳадиси қиссаро кайҳост, гуфтам,
“Туро бар дидаи ман ҷост, гуфтам,
Ки ин ҷӯю ту сарве рост, гуфтам”.¹⁵

Мухаммаси мазкур дар шаккли аааа, бббба... мебошад, ки бо ғазали ишқии “Дили мо ошиқи шайдост гуфтам”-и Камол тазмини пурра баста шуда дар радифи “гуфтам” навишта шудааст. Эҷодкор ҳам аз рӯи мазмуну ғоя, ҳам аз ҷиҳати забону услуб бо суҳанони нигоранда мутобиқати том доштааст. Яъне аз ҷиҳати шакл ва услуб ғазали мазкур ва мухаммаси

¹⁵ Сурайё Ҳакимова. Чихил дарси Камол. Хучанд.-2020.-31 саҳ.-3

тазмин шуда бо ҳам мутобиқат доштааст. Калимаҳои ҳамоҳанг дар ин ҷо “шайдост”, “хорост”, “кайҳост”, “ҷост” ва “рост” мебошад. Шоира мегӯяд, ки “дили ман ошиқ аст, ошиқи шайдо ва дили ту яъне “маъшуқаашро” бо санги хорос ташбеҳ мекунад ва қиссаро яъне қиссаи ишқро кайҳо гуфтам”. Шоира бо ин илова мекунад “гуро дар дидаи ман дар чашми ман ҷост гуфтам, ки чашми ман ҷӯй асту ту сарве рост гуфтам яъне киноя аз қомати рости маҳбуба гуфтааст”. Шоира аз санъатҳои бадеӣ ба монанди киноя ва ташбеҳ истифода бурдааст, ки дили маъшуқа ба монанди санги хорос-санге калони саҳт, санги хоро мегӯянд ташбеҳ кардааст.

Ҳоло ҳозир дар маҷмӯи “Валси сапеди офтоб” 10 то мухаммасоти тазминии шоираро дидамон мумкин аст. Аксарияти мухаммасоти Сурайё Ҳасансултонро мухаммаси тазмини ташкил медиҳад. Шоира дар офаридани ин намуди мухаммас маҳорати ҳосе дорад. Сурайё Ҳасансултон дар мухаммасофарӣ бо ҳаммаи талаботи мазмун ва шакли ғазали тазминшаванда ва сохту услуби ғазал риоя намуда, соддабаёнро пеш гирифтааст. Мавзӯҳои асосии мухаммасоти шоираро ишқу ошиқӣ ташкил мекунад. Дар ин бора Фарзонаи Хучандӣ чунин мегӯяд “Дили Сурайё бисёр мусафғост, мусафғотар аз субҳ, мубарротар аз орзуҳои наҷиби духтари навсабз, ҳариртар аз бирешими тобони ҷӯйборони Ватан, ки чашмобачашми офтоб пеш мераванд. Вусъати ин дили мунирро фақат як султон забт кардааст: Муҳаббат!...”¹⁶ Дар ҳақиқат муҳаббати ёру диёр, модару падар, муҳаббати инсонӣ дар дили ин шоира ҳамма вақт мисли гулҳои баҳор шукуфон аст. Дар шеърҳои шоира дидамон мумкин аст, ки қаҳрамони лирикийи ӯ бо шиканҷаҳои азими қисмат рӯ ба рӯ омадааст. Бар зидди бемуҳаббативу ноадолати нисбат ба ишқ бархостааст. Гоҳе дар роҳи маъшук ашқ рехтасту гоҳе аз бевафои ӯ арзу дод гуфтааст.

Дар мухаммаси тазминии Сурайё Ҳасансултон, ки дар боло гуфта гузаштем мухаммасҳое, ки бо ғазалҳои устод Камоли Хучандӣ тазмин кардаанд “Мухаммас бар ғазали Камоли Хучандӣ” мавқеи алоҳида додard, ки чанд намуна аз бандҳои яке аз ин гуна мухаммасот оварда мешавад, ки дар радифи “гирифт” навишта шудааст ва сар то по дар хусуси ишқи ёр суҳан меравад:

Дар ҳаёлам ёди қадди ёр рақсидан гирифт,
З-ин ҳаёли печ-печам зехн шармидан гирифт,
Аз бари рӯ лолаҳои сурхро чидан гирифт,
“Дил ба ёди зулфи ӯ бар хеш печидан гирифт,

¹⁶ Сурайё Ҳақимова. Валси сапеди офтоб. Хучанд. Хуросон.-2022.-171саҳ.

Шамъ дидаш дар миёни чамъ ларзидан гирифт”.¹⁷

Дар ин банд ва ё бандҳои боқимондаи мухаммаси мазкур мавзӯи асоси ишқ аст. Дар ғазале, ки бо радифи “гирифт” навишта шудааст, калимаҳои “раксидан”, “шармидан”, “чидан”, “печидан” ва “ларзидан” қофия шуда омадаанд. Шоира дар офаридани ин намуди шеър ҳам мазмунан, ҳам шаклан ва аз ҷиҳати услуб низ ба адабиёти гузаштагон таъя менамояд. Мисраҳое, ки бо ғазали Камоли Хучандӣ тазмин карда шудааст аз ҷиҳати вазну қофия, радиф ва мазмуни ғоявии мисраҳо бо ҳамдигар алоқаманд мебошанд. Аз ин рӯ мо гуфта метавонем, ки шоира на танҳо дар ашъораш мазмунҳои наву тозаро пешниҳод кардааст баробари ин бо ашъори гузаштагонамон аз ҷумла Камоли Хучандӣ низ аз наздик ошно мебошад. Муҳаммаси мазкур ҳам аз ҷиҳати забони фаҳмо ва дарк кардани мазмуни он хеле осон мебошад ва мо инро дар дигар муҳаммасоти шоира дида мебароем. Аз ҷумла Муҳаммас бар ғазали Нодира (Макнуна):

Ќуз, ту ман ҳеҷ касе ёр намедонистам,

Баҳри худ дилбару дилдор намедонистам.

Бар дилам мӯнису ғамхор намедонистам,

“Ќуз ғамат бар дили афғор намедонистам,

Ќуз муҳаббат ба раҳат кор намедонистам”.¹⁸

Муҳаммас услубан хеле содда гуфта шудааст ва ҳиссиёти баланди ошиқонаро ифода менамояд. Ин муҳаммас мазмунан сар то по соф ишқӣ аст. Дар радифи “намедонистам” навишта шуда калимаҳои ҳамқофия “ёр”, “дилдор”, “ғамхор”, “афғор”, “кор” мебошад. Баробари ишқӣ будани ин муҳаммас дар он мотивҳои шикоятӣ ҳам устувор аст, ки инро аз бандҳои боқимондаи муҳаммас дарк карданамон мумкин мебошад.

Гарчӣ бар мо ёр нашудӣ ёри вафодор, вале

Ишқи дилро нашудӣ ҳеҷ харидор, вале

Хушу хуррам бинишин дар бари агёр, вале

“Хуш кашидам ба дил озори ту бисёр, вале

Ин қадар шӯхи дилозор намедонистам”.¹⁹

Шоира шикоят аз ёри бевафо мекунад ва дилозор будани маъшуқи худро намедонистааст. Сураӣ сӯзу гудози ишқ, дарду ғами ҳиҷрон, норизоӣ аз бевафоии ёр ва меҳру муҳаббатро дар муҳаммасоташ моҳирона баён намудааст. Ў бо сӯзу гудоз шиква аз ёраш мекунад, ки

¹⁷ Сураӣ Ҳакимова. Ҷиҳил дарси Камол. Хучанд.-2020.-31 сах.-

^{18 19} Сураӣ Ҳакимова. Валси сапеди офтоб. Хучанд. Хуросон.-2022.-171сах. С 115

¹⁹ Сураӣ Ҳакимова. Валси сапеди офтоб. Хучанд. Хуросон.-2022.-171сах.

гарчӣ ёри вафодор набуд ва вафо накард ишқи дилро ҳеҷ вақт харидорӣ ҳам накардааст. Вале баробари бевафоии ошиқӣ худ дар бари ағёр хушу хуррам зиндагонӣ кардани маъшуқӣ худро меҳодад ва инро хуб тасвир кардааст. Калимаҳои “вафодор”, “харидор”, “ағёр”, “бисёр”, “дилозор” ҳамқофия мебошад. Чор мисраъ бо пайвандаки пайваस्तкунандаи типӣ хилофии “вале” тамом шуда, мисраи панҷум бо мисраи банди аввал ҳамқофия шуда омадааст. Бандҳои боқимонда ҳам ҳамин тавр идома меёбад. Агар дар ин мухаммас бевафоии ёр тасвир шуда бошад, дар мухаммаси ба ғазали Маъдан тазминшуда, ки мутобиқан дар радифи “омӯхт” навишта шудааст, гули суман нозӣ худро аз рӯйи ёр, ки чун маҳ аст, омӯхтааст:

Гар нозӣ худ аз рӯйи маҳи ту суман омӯхт,
 Ангеза зи чашмони сияҳ, анҷуман омӯхт,
 Бар сидқ вафоро ба Худо, ишқи зан омӯхт,
 “Устои муҳаббат дили савдо задан омӯхт,
 Аз лому алиф зулфи шикан дар шикан омӯхт”.²⁰

Шоира дар ин мухаммас аз санъатҳои бадеи (муболиға ва истиора) ба таври мукамал истифода намуда, дар офариниши қавофии он бо монанди “суман”, “анҷуман”, “ишқи зан”, “савдо задан”, “шикан” этибори махсус зоҳир кардааст, ки истифодаи онҳо боиси низоми муайяни суҳан гардидааст. Қофияҳои қорбурдшуда баробари ба шеър ҳусну малоҳати бадеӣ бахшидан, аз мазмуну моҳияти ғоявии шеър низ мантиқан дур нафафтаанд. Аз ин рӯ, дар рабти фикр ва резиши таҳайюли эҷодии шоира, дар баёни афкори бадеии ӯ нақши муҳим бозидаанд:

Дил хонаи оромиши худ кӯйи ту донист,
 Пар-пар заданаш бод ҳам аз сӯйи ту донист,
 Дарё, ки ҳама мавҷи худ аз мӯйи ту донист,
 “Гул тарзи шукуфтан зи гули рӯйи ту донист,
 Булбул равиши нола зи фарёди ман омӯхт”.²¹

Дар ҳар мисраҳо дида метавонем, ки мавзӯи асосӣ ишқ, меҳру муҳаббат аст. Шоира оромиши хонаи дили худро кӯйи маъшуқӣ худ донистааст ва ҳатто дарё ҳам мавҷи худро аз мӯйи ӯ донистааст. Гул бошад чи тарз шукуфтано аз рӯйи ту омӯхтааст, вале булбул ноларо аз фарёди ман омӯхт меғӯяд вай. Калимаҳои муқоффо дар ин ҷо “кӯйи”, “сӯйи”, “мӯйи”, “рӯйи” мебошанд. Шоира дар офариниши мухаммас маъноӣ мантиқи ва

^{20 20} дар китоби мазкур саҳ 117

²¹ Сурайё Ҳакимова. Валси сапеди офтоб. Хучанд. Хуросон.-2022.-171саҳ.

хусусияти ҳақиқати воқеии тасвири манзараро ба инобат гирифта, онҳоро дар як занҷираи мантиқӣ пай дар пай истифода намудааст.

Ашъори шоира тару тоза ва гуфтораи пурмаъно аст. Аз осори шоира маълум аст, ки Сурайё Ҳакимова шоири ошиқ аст, ошиқи ишқнавоз мебошад. Қисмати асосии мавзӯоти ашъори эшонро шеърҳои ишқӣ ташкил мекунад. Сурайё ҳам шоири суннатӣ ва ҳам шоири даврони нав буда, дар ин ду равия бо услуб ва равиши худ шеърҳои хеле олӣ ва мондагор эҷод кардааст. Сурайё Ҳасансултон яке аз шоираи боистедоди адабиёти муосири тоҷик ба ҳисоб рафта, қариб дар ҳама анвои шеъри тоҷикӣ хунарозмоӣ мекунад ва дар аксар навҳо муваффақ ҳам ҳаст. Вай дар қатори шуарои гузаштаву муосири ҳавзаи адабии Хучанд дар рушду нумӯи адабиёти тоҷикӣ саҳми худро гузоштааст. Агар ба эҷодиёти шоира нигоҳ кунем ва ба таҳқиқоти илмӣ ӯ таваҷҷуҳ кунем, шеърҳои Сурайё Ҳасансултон ҳамчун намунаи равшани ҳамгироии мавзӯҳои миллӣ ва иҷтимоӣ бо забони содда ва услуби хоси шеърӣ шинохта мешавад. Дар давоми мутолиаи шеърҳои шоира бо тези дарк карданамон мумкин аст, ки дар ҳар як ҳарф ва мисра як манои дигарро дораду вале азҷиҳати мазмун ҳамдигарро пурра мекунад ва хонандаро ба ҳаяҷон меоварад. Гӯё ин шеър аз ҳаёти ҳар якмухлисони он гирифта шудааст. Барои тасдиқи фикр дар боло чанд намуна аз муҳаммасоти ӯ мисолҳо овардем. Бо осори худ, Сурайё Ҳакимова дар рушди адабиёти муосири тоҷик саҳми арзанда гузошта, хонандагонро бо навоариҳои худ шод мегардонад. Аз ин лиҳоз Сурайё Ҳакимова чун шоираи даврони нав, идомадиҳандаи анъанаҳои беҳтарини ҳавзаи адабии Хучанд, вориси Маҳастия Макнунаю Фарзонаву Адибаҳои Хучандӣ, тазмингари моҳиру чирадаст дар адабиёти тоҷикии ибтидоӣ қарни XXI мавқеи ба худ хосро соҳиб аст. Умед бар он аст, ки шоира эҷодашро якмаром нигоҳ дорад, дар адабиёти форсизабонони дунё мавқеи муносиборо ишғол хоҳад кард.

Адабиёт

1. Мирзоев Баҳриддин. Шеъри анъанавии тоҷик – Душанбе, 1995.
2. Раҳмонов Ш. Тақомилӣ воҳидҳои лирикӣ. - Душанбе: Адиб, 1988. 144 саҳ.
3. Раҳмонов Ш. Сухане чанд аз лирикаи форсии тоҷикӣ. - Душанбе: Шарқи озод, 1999. - 133 саҳ.

4. Мусулмониён Р. Назарияи чинсҳо ва жанрҳои адабӣ. - Душанбе: Маориф, 1987. - 87 саҳ.
5. Мусулмониён Р. Назарияи адабиёт. - Душанбе: Маориф, 1990. 334 саҳ.
6. Хўчакулов Сирочиддин. Ташаккули жанрҳои адабиёти маорифпарварӣ ва таҷаддудҳои. -Тошкант: “Фан”-2008.
7. Шарифов Х. Шоир ва шеър. -Душанбе:-1998.
8. Ҳасаналӣ К. Гунаҳои навоарӣ дар шеъри муосири Эрон.
9. Мирзоев С. Вежагиҳои сабкӣ ва бадеии осори насрии “Ақлу ишқ” ва “Атвори салоса”-и Соинуддини Хучандӣ. Хучанд, 2013.-232 саҳ
10. Ҳакимова Сурайё. «Шеър, хунаҷ ва иҷтимоӣ»-Таҳқиқи пиромуни ҷанбаи иҷтимоии шеър ва мақолаҳо дар нақди шеъри муосири тоҷик (Хучанд, 2018),
11. Ҳакимова Сурайё. бахшида ба 700 солагии Камоли Хучандӣ китобе бо номи “Чихил дарси Камол” (Маҷмуаи муҳаммасҳо бар ғазалҳои Камоли Хучандӣ. Хучанд, 2020, бознашр дар Техрон, 2020),
12. Ҳакимова Сурайё. “Валси сапеди офтоб” (Маҷмуаи шеърҳо, Хучанд, 2022.
13. . Шарофиддин Ҳодизода. Назарияи адабиёт – Душанбе, 2006.
14. Муҳаммадҷон Шакурӣ. Адабиёт ва сарнавишти миллӣ – Душанбе.
15. Зарифӣ А. Шеър ва шаклҳои он.- Душанбе, 1980.
16. Камоли Хучандӣ. Девон- Хучанд:Хуросон, 2015.-1292 саҳ.